

Gud, konge og fædreland

En tolkning af den enevældige kongemagts forvandling fra 1660 til 1848

AF KNUD J.V. JESPERSEN

Kongeloven er død, Kongen leve

Den absolutistiske forfatning, der var nedfældet i Kongeloven af 14. november 1665, afgik ved en stiltfærdig død, da Frederik VII erklærede sig som konstitutionel monark i forbindelse med martsurolighederne i 1848, det store revolutionsår i Europas historie. Året efter fik Danmark sin første demokratiske grundlov, der indpassede monarkiet i folkestyrets forfatningssystem.

Det kan på sin vis godt give anledning til en smule undren, at selve det monarki, som personificerede Kongelovens pompøse bestemmelser om kongens magtfuldkommenhed til evig tid, ikke ved samme lejlighed blev helt afskaffet, men tværtimod relativt ubesværet lod sig overføre som en del af den nye forfatningsorden. Man kunne jo på forhånd godt have forventet et frontalangreb på selve kongemagten, derunder krav om dens fuldstændige afskaffelse til fordel for en republikansk forfatning, således som det skete flere andre steder i Europa. I årene op til Christian VIII's pludselige død i januar 1848 var hans folkelige popularitet beskeden – for at udtrykke det stiltfærdigt. Og forventningerne til tronfølgeren Frederik VII var yderst ringe som følge af hans ofte aparte optræden og hans kaotiske ægteskabelige liv. Kun få tiltroede ham evnen til at regere. Det var på denne dystre baggrund, at det liberale borgerskab under martsurolighederne åbent havde truet med at gribe til »fortvivlelsens selvhjælp«, hvilket må forstås som en eufemisme for en åben revolution, der også her i Danmark kunne have kostet monarkiet livet.

Sådan gik det imidlertid ikke, og det hænger nok til dels sammen med, at de danske nationalliberale ikke var revolutionære himmelstormere, men gode borgermænd og solide samfundsstøtter. Det skyldes naturligvis også Frederik VII's imødekommende optræden i de højspændte martsdage, der tog megen vind ud af de revolutionæres sejl. Især skyldes det dog nok, at den kongemagt, som eksisterede i 1848, slet ikke befandt sig på virkelig kollisionkurs med folket,

men i praksis havde fjernet sig langt fra den bombastiske absolutismeopfattelse, der i sin tid var nedfældet i Kongeloven.

Man kan være tilbøjelig til at opfatte enevoldstiden 1660-1848 som statisk og selve det enevældige system som en uforanderlig størrelse, der én gang for alle var beskrevet i Kongeloven. Men hvad angår selvopfattelse og legitimationsgrundlag, viser enevælden sig ved nærmere eftersyn tværtimod at have været særdeles forandringsparat og lydhør over for omverdenens skiftende ideologiske og politiske strømninger. Det er anliggendet i det følgende kort at identificere nogle vigtige hovedfaser i denne forandringsproces med særlig vægt på regimets legitimationsgrundlag og selvforståelse og søge at bringe disse i relation til det ideologiske tankegods, som i samme tidsrum formede det moderne Europa.

Troens vogter

I udgangspunktet var den danske enevælde et teokrati i den forstand, at den legitimerede sin magt i Gud og definerede det som sin vigtigste opgave at forsvare den rette kristentro og samtidig sikre, at undersåtterne levede i overensstemmelse dermed. Den allerførste artikel i enevældens grundlov, Kongeloven af 14. november 1665 (figur 1), lød således:

Den beste begyndelse till alting er at begynde med Gud. Det første derfor, som Vi for alting ville udj denne Kongelow allffvaarligen have befalet, er: at Voris Effterkommere, Børn og Børnebørn i tusinde Leed paa Færne og Mørne, EenevoldsArffveKonger offuer danmarck og Norge ære, tiene og dyrcke den eene rette og sande Gud paa den maade og manneer, som hand sig i sit hellige og sande ord aabenbaret haffver, og Voris Christelige Troe og bekiendelse klarligen derom formelder effter den form og maade, som den

FIGUR 1. Kongeloven af 14. november 1665 var den danske enevældes grundlov. Den er enestående i den europæiske absolutismes historie ved at være det eneste nedskrevne forfatningsgrundlag for en absolutistisk regering – et forhold, som formentlig kan henføres til, at Frederik III i forbindelse med arvehyldningsceremonien den 18. oktober 1660 havde lovet at udstede en ny »regeringsform« til erstatning for den kasserede håndfæstning. I modsætning til de ældre håndfæstninger og den senere grundlov af 1849 var Kongeloven ikke en magtfordelende grundlov, men et dokument, som tværtimod fastslog magtens udelelighed samlet i kongens person.

Kongelovens forfatter var kongens bibliotekar Peder Schumacher – den senere rigskansler Peder Griffenfeld – der i et klart og fyndigt sprog udformede lovens 40 artikler i både en latinsk og en dansk version, hvoraf sidstnævnte blev forsynet med kongens underskrift og dermed blev det retsgyldige eksemplar. Kongeloven udstedtes i to ligelydende originaleksemplarer, hvoraf det prægtigst udstyrede blev henlagt i Geheimearkivet, mens det andet – knap så overdådigt udstyrede – blev anbragt blandt regalierne på Rosenborg. Det er dette, der ses her i sølvkapsel med hængende guldsegl.

I øvrigt bevarede Kongeloven nærmest som en statshemmelighed. Den kom første gang frem af gemmerne, da dens tekst blev læst op ved Christian V's salving i 1671, og dele af loven fandt også vej til Danske Lov 1683. En trykt version af Kongeloven forelå som helhed først i 1709. Foto: De danske Kongers Kronologiske Samlinger, Rosenborg.

reen og uforfalsket er bleffven foresatt og fremstillet udj den Augsburgiske confession Aar et tusind fembhundrede og trediffve, og ved samme reene og uforfalskede Christelige Troe holde Landsens Jndbyggere og den vædeligen haandhæffve og beskierme i disse Lande og Riger mod alle Kiettere, Sværmere og Guds bespottere.

Kongelovens kraftige understregning af kongens rolle som troens forsvarer var en arv fra Reformationen, der

forvandlede den tidligere katolske kirke til en luthersk fyrstekirke under kongemagtens beskyttelse. Loven forlenede dermed også kongen med et religiøst skær som direkte ansvarlig over for Gud og som det egentlige bindeled mellem Gud og mennesker. Derfra var der ikke langt til en guddommeliggørelse af selve kongemagten og kongens person, hvilket eksempelvis kom direkte til udtryk, da Sjællands biskop, Hans Wandal, i sin prædiken ved Christian V's salving i Frederiksborg Slotskirke i 1671 ligeud betegnede konger

som en slags guder. Den nugældende grundlovs bestemmelse om, at kongen er ansvarsfri og hans person fredhellig, er mindelser om denne teokratisk begrundede opfattelse af monarkens status.

Det var i fuld overensstemmelse med tidens fremherskende opfattelse af kongemagten som guddommeligt legitimeret, således som det eksempelvis var tilfældet i absolutismens fædreland Frankrig, at de første danske enevoldskongers valgsprog indeholdt direkte referencer til kongemagtens placering et sted

FIGUR 2. Den enevældige monarks nære forbundethed med Gud og hans beskytterrolle i forhold til den evangelisk-lutherske kirke gav sig mangfoldige udtryk i dansk baroks rige symbolsprog. Der ligger således et tydeligt budskab om kongemagtens guddommelige forankring i, at Frederik III's valgsprog *Dominus providebit* (Herren være mit forsyn) kom til at præge titelbladet på Thomas Kingos *Aandelige Siunge-koors Anden Part* fra 1681. Frederik III var den danske enevældes grundlægger og havde med sin underskrift på Kongeloven forpligtet kongemagten til altid at forsvare og beskytte den rene evangeliske tro. Thomas Kingo var den danske enevældes trofaste støtte og samtidig dybt forankret i den klassiske lutherske tro. Forlæggeren Daniel Paulli, som udgav Kingos værk, brugte i øvrigt samme kobberstik i flere af de salmebøger, som han udgav, hvoraf mange opnåede stor udbredelse. Foto: Det Kongelige Bibliotek.

mellem Gud og mennesker. Valgsprogene, som almindeligvis blev bekendtgjort i forbindelse med regeringstiltrædelsen, var omhyggeligt udformede sentenser, som i kort form udtrykte en livsanskuelse og et samlet værdigrundlag for regeringsførelsen – et regeringsprogram kort sagt. Den første enevoldsmonark, Frederik III (1648-1670), tog således som valgsprog *Dominus providebit* (Herren være mit forsyn, se figur 2), hans søn og efterfølger, Christian V (1670-1699), *Pietate et justitia* (Med fromhed og retfærdighed) og hans efterfølger, Frederik IV (1699-1730), *Dominus mihi adjutor* (Herren være min hjælper). I alle tilfældene var det religiøse islæt fremtrædende og den særlige forbindelse mellem Gud og kongen klart markeret. Kongens særlige stilling som troens vogter og det egentlige mellemlid mellem Gud og det verdslige samfund blev på denne måde kraftigt understreget.

Rationalisme og pietisme

Derefter begyndte der imidlertid at komme en ny tone ind i de kongelige valgsprog, som formentlig også afspejlede en gradvis ændring i kongemagtens selvforståelse og legitimeringsgrundlag. Den personligt stærkt fromme Christian VI (1730-1746) antog således valgsproget *Deo et populo* (For Gud og folket), mens hans efterfølger, den knap så fromme Frederik V (1746-1766), gik endnu videre og tog et valgsprog – *Prudentia et constantia* (Med klogskab og bestandighed) – som undlod enhver henvisning til Gud.

De nye elementer i disse to kongers valgsprog var verdslige begreber som folket, klogskab og bestandighed. Og de afspejlede, at den verdsligt baserede euro-

pæiske oplysningsfilosofi nu også havde fundet fodfæste i Danmark og påvirkede kongemagtens legitimeringsgrundlag og selvforståelse. Den europæiske oplysningsfilosofi, hvis omdrejningspunkt var troen på den menneskelige fornufts nærmest ubegrænsede muligheder, var barn af renæssancens sækulariserede menneske- og natursyn, og det retlige aspekt af denne tankegang var den rationalistiske naturret, der tog naturen – herunder menneskets iboende fornuft – og ikke Gud som udgangspunkt for sin retslære. I overensstemmelse dermed opererede naturretten heller ikke med en kongemagt afledt af Gud, men legitimerede i stedet embedets magtfulde ved hjælp af en samfundspagt mellem hersker og folk indgået i en ubestemmelig mere eller mindre fjern fortid. I kraft af denne skulle folket ifølge naturretten have overdraget kongen al magt mod, at denne til gengæld sikrede undersåtterne ordnede samfundsforhold og virkede til gavn for det fælles bedste. Kongen regerede således i realiteten på grundlag af et folkeligt mandat. Han var derfor ikke mere en halvgud, men personificerede samfundets garanti mod en tilbagevenden til naturtilstandens anarki.

Denne opfattelse lå til grund for Ludvig Holbergs entydige bekendelse til det enevældige system, da han i sin *Dannemarks Riges Historie* fra 1732-1735 begrundede styrets legitimitet med en samfundspagt og dermed afviste de ældre teokratiske begrundelser. Det var givetvis netop denne forskydning i legitimitetsopfattelsen, der fik de to ovennævnte monarker til at bringe så typiske oplysningsbegreber som folk, klogskab og bestandighed ind i deres valgsprog. På denne måde signalerede de klart, at deres kongemagt hvilede på naturretens grund, og at deres kongerolle – med den samtidige preussiske konge, Frederik den Stores ord – i lige så høj grad var at være statens første tjener som at være det verdslige bindeled mellem Gud og mennesker.

Denne udvikling kan dog næppe tages som udtryk for, at samfundet som helhed var blevet mindre religiøst, men skal snarere opfattes som tegn på, at den nøje sammensmeltning af stat og kirke, som Reformationen havde hidført, på dette tidspunkt var under begyndende opløsning som følge af en anden europæisk strømning, der netop på den tid gjorde sig stærkt gældende i Danmark, nemlig den pietistiske fromhedsbevægelse.

Denne tyske fromhedsbevægelse udviklede sig fra omkring 1700 i opposition mod den strenge lutherske ortodoksi, som hidtil havde domineret de protestantiske fyrstekirker og nærmest havde statsliggjort reli-

gionsudøvelsen. I modsætning dertil hævdede pietisterne, at religion dybest set var en privatsag og et anliggende mellem det enkelte vakte menneske og Gud. De ønskede derfor ikke statens indblanding i deres religionsudøvelse og benægtede dermed også implicit, at enevoldsmonarken havde en særskilt religiøs status eller en særlig rolle at spille som vogter af den rette tro. Denne bevægelse bredte sig som ringe i vandet i Danmark i første halvdel af 1700-tallet, og også Christian VI's hof var stærkt pietistisk præget. At dømme efter valgsprogene undveg kongemagten ganske behændigt det konfliktpotentiale, der lå i den pietistiske vækkelse, ved lige så stille at omdefinere sit magtgrundlag i rationalistisk retning uden dog helt at slippe Gud af syne. Christian VI's valgsprog, *Deo et populo*, var i den forstand sigende: Han ville tjene både Gud og folket – i virkeligheden en ganske elegant formulering af det dilemma, som pietismen havde sat kongemagten i, og samtidig opskriften på dets løsning.

Den opinionsstyrede enevælde

Da Christian VII (1766-1808) indtog enevoldstronen efter sin afdøde fader, tog han som sit valgsprog *Gloria ex amore patriae*, hvilket omtrentligt kan oversættes til »Fædrelandets kærlighed, min berømmelse«. I lighed med faderens valgsprog undlod det enhver direkte reference til Gud, men indeholdt til gengæld et begreb, som ikke tidligere havde figureret i kongelige valgsprog, nemlig fædrelandet, og dermed indirekte også en reference til dets indbyggere og betydningen af disses hengivenhed over for styret. Deri lå et klart signal om, at kongemagten atter var i gang med at omdefinere sit legitimationsgrundlag og dermed sin rolle – endnu en gang under indflydelse af en bredere europæisk idéstrømning.

FIGUR 3. Frihedsstøtten uden for Københavns Vesterport set fra Frederiksberg-siden efter en farvelagt tegning af F.L. Bradt, ca. 1800. Finansieret af midler fra en landsindsamling lagde kronprins Frederik – »kongens søn, folkets ven« – i sommeren 1792 grundstenen til det monument over bondefrigørelsen, som »enige og taknemmelige borgere« rejste for kongen. Støtten var rigeligt forsynet med symboler og klassiske allegorier, som dog kun den dannede overklassens medlemmer evnede at tolke. Men de har til gengæld kunnet fornemme den nationale ideologi bag en egyptisk obelisk udført i nordiske materialer – norsk marmor og bornholmsk sandsten – med indskrifter, som ikke var på latin, men på modersmålet. De fire kvindefigurer repræsenterede troskab, tapperhed, agerdykningsflid og borgerdyd. Monumentet var således ikke blot en hyldest til kongen og kronprinsen, men også et sejrsmonument for det liberale borgerskab, som havde vundet over de konservative kræfter i kampen om landboreformer og bondefrigørelse. Foto: Statens Museum for Kunst.

Denne strømning var ideen om folkesuveræniteten og den almene folkevilje, som især den schweizisk-franske filosof Jean-Jacques Rousseau havde gjort sig til talsmand for i sit opsigtsvækkende værk *Du Contrat Social* fra 1762. Ifølge ham var folkeviljen samfundets egentlige suveræne instans, og magthaverne opnåede udelukkende legitimitet, såfremt de var i overensstemmelse med denne almene vilje, hvis fortolkere og forvaltere de var. Disse tanker stemte nøje overens med den gradvise fremvækst af en borgerlig offentlighed rundt om i Europa, der i stigende omfang ytrede sig i tale og på skrift. Rousseaus tanker blev i Frankrig selve det ideologiske grundlag for den borgerlige revolution i 1789, mens de i Danmark dannede basis for den fase i enevældens historie, som den norske historiker Jens Arup Seip træffende har betegnet som den opinionsstyrede enevælde, men som man også kunne kalde for den landsfaderlige.

Ifølge denne tankegang, der slog rod i Danmark i løbet af det sene 1700-tal, var kongen i kraft af sit embede udstyret med en særlig evne til at aflæse og tolke den suveræne folkevilje og derefter omsætte den i politisk handling. Kongens legitimitet som hersker beroede med andre ord på hans evne til på rette vis at aflæse folkeviljen og agere politisk i overensstemmelse dermed. På dette punkt viste den danske enevælde sig både så lydhor og fleksibel, at den i modsætning til en række andre monarkiske regimer rundt omkring i Europa var i stand til at overleve revolutionsårenes mange omvæltninger uden større skrammer.

Denne lydhorhed og fleksibilitet kom tydeligt til udtryk i forbindelse med landboreformerne i 1770'erne og 80'erne, hvor kongemagten – stærkt bakket op af vidtskuende statsmænd som C. D. Reventlow og A. P. Bernstorff – satte sig i spidsen for det gennemgribende reformarbejde, der i løbet af nogle få årtier forvandlede dansk landbrug fra et tilbagestående agrar system, som i alt væsentligt kun tilsigtede overlevelse til næste høst og byggede på et ineffektivt dyrkningsfællesskab og bondeundertrykkelse, til et markedsorienteret produktionssystem byggende på selveje og privatiseret drift. Disse store reformer, hvori regimet var primus motor, var ikke blot et rationelt svar på tidens økonomiske udfordringer, men også i nøje overensstemmelse med den skotske nationaløkonom Adam Smiths liberalistiske tanker om det frie marked og det frit handlende individ som den egentlige kilde til velstand og gunstig samfundsudvikling.

Kongemagten kom derved til at stå som eksponent for de mest progressive kræfter, der rørte sig i tiden, ikke blot i Danmark, men ud over Europa. Og oven i

købet havde den held til over for offentligheden at lancere stavnsbåndsløsningen i 1788 som en stor bondefrigørende reform, selv om den i virkeligheden blot var led i en værnepligtsreform, der flyttede værnepligten fra jorden og i stedet gjorde den personlig for »bondestandens mandkiøn«. Skønt der i realiteten var tale om en ikke ubetydelig skærpelse af værnepligtsbyrden, blev stavnsbåndsløsningen altså præsenteret som en frigørende reform – med så stort held, at taknemmelige borgere nogle år senere rejste frihedsstøtten i hovedstadens udkant som tak til den enevældige konge for bondefrigørelsen (figur 3). Med disse reformer trådte kongemagten – personificeret i kronprinsregenten Frederik (VI) – for alvor i karakter som landsfaderlig. Og dermed var enhver trussel om en voldelig revolution i lighed med den franske i 1789 effektivt manet i jorden.

Folk og fædreland

Ud over de borgerlig-liberale frihedstanke var der imidlertid også en anden strømning i tiden, der truede et absolutistisk system som det danske, nemlig den gryende nationale bevidstgørelse, som i 1700-tallets sidste halvdel fejede hen over Europa i takt med, at den borgerlige opinion fik mund og mæle, og tanker om folkenes suveræniteten slog rod. Denne bevægelse repræsenterede på sæt og vis en større fare for den danske enevælde end den økonomiske liberalisme, som regimet med held havde inddæmmet ved hjælp af landboreformerne.

Et hovedmål for de nationale bevægelser var at skabe overensstemmelse mellem europakortets stats- og nationsgrænser, således at hver nation ideelt set havde sin egen stat. Det oldenborgske monarki var imidlertid en multinational statsdannelse, hvori de dominerende befolkningsgrupper var danske, norske og tyske med hver deres kulturelle og sproglige særpræg. Den nationale bølge indebar derfor en nærliggende risiko for, at den gamle oldenborgske rigshed ville ende med at blive opsplittet i sine nationale bestanddele, hvorved staten ville smuldre, og det enevoldsmonarki, som hvilede på denne enhed, ville gå i opløsning. Den kortvarige Struensee-periode 1770-1771 med dens højroastede systemkritik og udtrykte modvilje mod den tyske dominans i statens styrelse havde i så henseende været et afskrækkende lærestykke i, hvor tæt under overfladen modsætningerne mellem dansk og tysk faktisk lå og lurede hos rigets indbyggere.

Mod sådanne opløsningstendenser var styret tvun-

FIGUR 4. Den kongelige Porcelainsfabrik fremstillede figurgruppen *Indfødsretten* i 1780, kort efter at staten havde overtaget fabrikken. Motivet er hentet fra en medalje, som på hoffets bestilling i forbindelse med udstedelsen af Indfødsretsloven 1776 blev tegnet af kunstneren Johannes Wiedewelt og skåret af D. J. Adzer. Medaljen prydes på den ene side af kongens »overmaade vel trufne Brystbillede« og på den anden af det her gengivne motiv, der i skikkelse af en kvinde symboliserer kongens kærlighed til sit folk – her repræsenteret ved de tre børn, der symboliserer Helstatens tre dele, Danmark, Norge og Holsten. Tydeligere kunne det for enevælden så livsvigtige lighedstegn mellem kongemagt, Helstat og fædreland næppe udtrykkes. Foto: Det Nationalhistoriske Museum, Frederiksborg Slot.

get til at handle, hvis det ønskede at overleve. Og det gjorde det ved i 1776 at udstede landets første indfødsretslov. Denne lovs vigtigste bestemmelse var, at kun borgere, som var født inden for statens grænser, herefter kunne beklæde statens embeder. Det blev samtidig fastslået, at alle statsborgere – hvad enten de talte dansk, tysk eller norsk – i princippet havde lige ret til at træde i statens tjeneste. Dermed var den principielle ligestilling af rigets forskellige befolkningsgrupper formelt slået fast, og med loven blev det tillige klart fastslået, at fædrelandet set fra styrets og kongemagtens synspunkt var lig med hele det oldenborgske monarki og ikke dets enkelte dele. Det sidste var, set fra kongemagtens synsvinkel, en helt afgørende pointe – og det var da også dette udvidede fædrelandsbegreb, der hentydedes til med ordet »patria« i Christian VII's valgprog – for hvis dette lighedstegn blev ophævet, ville også selve styrets legitimeringsgrundlag forsvinde.

For at slå pointen helt fast lod regeringen i 1777 forfatteren og embedsmanden Ove Malling udgive værket *Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere* som en eksemplarisk lærebog til brug i latinskolen, hvori det blev beskrevet, hvorledes fremtrædende og fortjente borgere i den samlede Helstat – inklusive Holsten – i tidens løb ved deres flid, opfindsomhed og

patriotisme havde bidraget til den enevældige stats trivsel. På denne måde blev det med syvtommersøm slået fast, at hvis man opfyldte sin patriotiske pligt over for konge og fædreland, var man også en nyttig borger i Helstaten, uanset hvilket sprog man talte. Lighedstegnet mellem konge, stat og fædreland var med andre ord værkets hovedbudskab.

Også i det kildne nationalitetsspørgsmål viste regeringen sig særdeles opmærksom på at have den offentlige opinion med sig. For at tækkes den dominerende danske befolkningsgruppe lod den således i forbindelse med Indfødsretslovens udstedelse afholde glædesfester i alle større danske byer, hvor det i taler gang på gang – ikke ganske i overensstemmelse med sandheden – blev slået fast, at loven var en stor sejr for danskheden, og den stakkels sindsforvirrede Christian VII med det patriotiske valgprog blev samtidig fremhævet som danskhedens forsvarende. Ved samme lejlighed lancerede Den kongelige Porcelainsfabrik en figur, som i allegorisk form symboliserede rigets enhed hen over sproggrænserne (figur 4), og et af flådens største orlogsskibe blev til overflod navngivet »Indfødsretten«.

Ved denne skønsomme blanding af lydørhed, manipulation og bearbejdelse af den offentlige mening lykkedes det regimet at ride også denne storm af

og - i det mindste for en stund endnu - fastholde det livsvigtige lighedstegn mellem konge, stat og fædreland i den offentlige bevidsthed. Dermed var denne trussel mod rigets enhed - og således også mod selve enevældens eksistensgrundlag - manet i jorden, indtil tabet af Norge i 1814 for alvor forrykkede den interne balance og gjorde modstillingen mellem dansk og tysk til et så sprængfarligt spørgsmål, at de to befolkningsgruppers veje på længere sigt nærmest uundgåeligt måtte skilles. Det er ganske betegnende for det nationale spørgsmåls tiltagende farlighed, at Frederik VI (1808-1839) - da han endelig i 1808 formelt besteg enevoldstronen efter sin afdøde fader - i sit valgprog undlod enhver reference til emnet, men i stedet faldt tilbage på klassiske henvisninger til kongemagten som kristendommens og lovens vogter. Som sit valgprog tog han *Gud og den retfærdige Sag*. Med en smule opfindsomhed kunne man naturligvis godt indlæse noget patriotisk i sentensens sidste led; men det var på den anden side holdt i så abstrakt en form, at tanken lige så godt kunne ledes hen på den igangværende krig eller bare retfærd i al almindelighed.

På anden vis tilkendegav Frederik VI ved brug af kongemagtens symbolik dog klart, at han var fuldt på det rene med, at de nye borgerlige strømninger var kommet for at blive, og at hans kongemagts legitimitet i stigende grad hvilede på det fremvoksende borgerskabs accept. Det kom til udtryk ved den nyindretning af Dannebrogordenen, som han gennemførte kort efter sin tronbestigelse i 1808 (figur 5). Dannebrogordenen var oprindeligt indstiftet i 1671 og var i udgangspunktet tænkt som en eksklusiv ridderorden - den Hvide Ridder - hvormed den enevældige monark kunne hædre en snæver kreds af højtstående adelige i det enevældige magthierarki. Således havde ordenen i realiteten været brugt gennem hele 1700-tallet, selv om der hen imod slutningen af århundredet kan spores en tendens til en mere liberal tildelingspraksis. Efterhånden som den ældre rangs- og standsstruktur omkring år 1800 måtte vige for et borgerligt middelklassesamfund, stod det imidlertid klart, at den gældende indretning af ordenen og dens tildelingspraksis i stigende grad var ude af takt med tiden. Samtidig ønskede kongemagten at finde en måde, hvorpå man kunne vise sin anerkendelse til almindelige mennesker, som havde ydet en særlig indsats i den igangværende Englandskrig eller på anden måde havde bidraget til fædrelandets overlevelse og trivsel, for på denne facon at knytte tættere loyalitetsbånd mellem konge og folk.

I denne situation rettede man i kredsen omkring

FIGUR 5. Moderne ridderkors i hhv. dame- og herresløjfe. I korsets centrum ses stifteren af Dannebrogordenen, Christian V's navnetræk, og de udadbøjede korsarme er forsynet med indskriften »Gud og Kongen« som udtryk for, at ordenen også efter omlægningen i 1808 byggede på den ældre ordens værdigrundlag. I takt med tidsånden bestemte Kong Frederik IX i 1951, at også kvinder i fremtiden skulle have adgang til at blive dekoreret med Dannebrogordenen. Blandt de første kvindelige modtagere af ordenen var justitsminister Helga Pedersen, der benådedes med kommandørkorset i oktober 1951, samtidig med at 10 andre kvinder blev riddere af Dannebrog. Ved en efterfølgende reform i 1952 afskaffedes Dannebrogsmændenes Hæderstegn, »Sølvkorset«. Med henvisning til den formindskede afstand mellem de forskellige sociale klasser bestemtes det, at ordenens laveste grad, ridderkorset, herefter også kunne anvendes til dekoreret af de grupper, som hidtil havde modtaget Dannebrogsmændenes Hæderstegn. Disse to nyskabelser betød således yderligere demokratisering af ordensvæsenet. Under navn af Dannebrogordenens Hæderstegn bevarede Sølvkorset dog som en særlig dekoration til personer, hvis tjenester monarken personligt ønskede at anerkende. Foto: Ordenskapitlet.

kongen blikket mod den borgerlige revolutions fædreland, Frankrig, hvor Napoleon Bonaparte i 1802 havde indstiftet Æreslegionen som en særlig fortjenstorden inddelt i flere grader, hvormed man kunne vise officiel anerkendelse til borgere – uanset rang og stand – som havde ydet en særlig fortjenstfuld indsats for Frankrig. Denne idé besluttede Frederik VI sig for at kopiere i Danmark, og med Dannebrogordenens nye statut af 28. juni 1808 omskabtes ordenen fra en egentlig ridderorden i klassisk forstand til en fortjenstorden efter forbillede fra den franske Æreslegion.

I statuten hed det, at ordenen herefter skulle være »et udvortes tegn på erkendt borgerværd« og ikke som tidligere forbeholdt en snæver elite. Samtidig inddeltes den i flere grader af stigende fornemhed, hvilket muliggjorde en langt bredere tildelingspraksis end hidtil for de lavere graders vedkommende. Endelig tilknyttedes der uden for graderne et særligt hæderstegn, Dannebrogsmændenes Hæderstegn eller »Sølvkorset«. Det kunne tildeles personer uden for rangklasserne, som normalt ikke kom i betragtning til en kongelig dekoration, fx menige krigsveteraner og redningsfolk. Hvis det overhovedet giver mening at tale om demokrati i forbindelse med ordener, må man betegne denne store omlægning af Dannebrogordenen som et langt skridt i retning af demokratisering af ordenen og en tilpasning af ordenen til det nye borgerlige samfund. Omlægningen var derfor i sig selv et udtryk for, at den landsfaderlige Frederik VI ønskede at knytte fastere bånd til det borgerlige samfund og søgte at forankre sin kongemagt i dette.

Stænderforfatningen

Som allerede anført var der fra det sene 1700-tal to store europæiske -ismer, der hver især bidrog til at svække det enevældige monarkis legitimitet i befolkningens øjne, nemlig nationalismen og liberalismen. Indtil videre havde regimet dog med sin fleksible og velbetænkte optræden i forbindelse med Indfødsretslov og landboreformer redet stormen af og havde oven i købet evnet efterhånden at få den ellers sky og tilknappe kronprins Frederik – fra 1808 Frederik VI – til at fremstå som en bredt favnende landsfader.

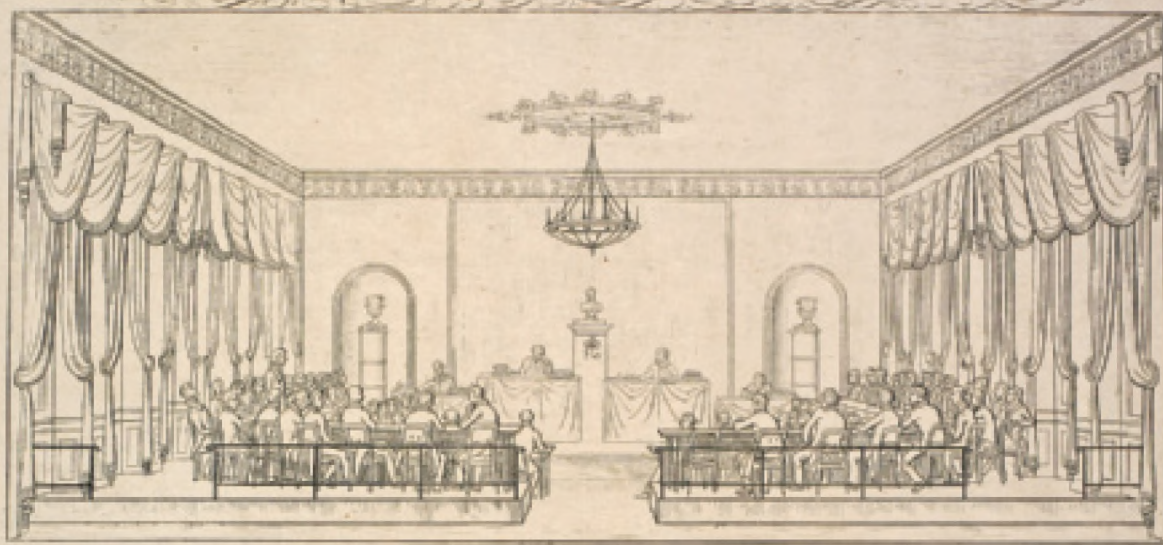
Foreløbig – dvs. i de første årtier af 1800-tallet – udgjorde de to nye ideologier da heller ikke nogen synderlig fare for regimets beståen på dansk grund, fordi de indtil videre ikke kunne finde ud af at trække på samme hammel. Sagen var nemlig, at de danske nationalister ikke i udgangspunktet var liberalister, men i bund og grund solide, konservative borgermænd,

som hyldede monarkiet og langthen delte de værdier, som det byggede på. Omvendt var de tidlige danske liberalister på ingen måde nationalister, men tværtimod internationalister, der så den liberalistiske ideologi som et middel til at frigøre folkene fra det åg, som de monarkiske systemer efter deres opfattelse gennem århundreder havde lagt på borgerne. For dem var folkenes selvbestemmelsesret et universelt anliggende. Midlerne til at nå dette mål var afskaffelse af monarkiet og indførelse af borgerligt demokrati. I forhold til monarkiet var liberalisterne med andre ord systemomstyrtere, mens nationalisterne i hjertet var systembevarere. Det er forklaringen på, at tilhængerne af de to bevægelser havde så svært ved at finde hinanden gennem det meste af Frederik VI's regeringstid og derfor ikke udgjorde nogen akut fare for det bestående system, selv om regeringen for en sikkerheds skyld gik ganske hårdhændet til værks over for alt for fremfysende systemkritikere – som den liberalistiske agitator dr. Dampe, der måtte tilbringe årene 1821-1841 i fængsel for sin agitation for en demokratisk forfatning.

Fra omkring 1830 begyndte grunden imidlertid for alvor at skride under det enevældige system. Omfattende uroligheder rundt omkring i Europa i forbindelse med julirevolutionen i Frankrig i 1830 gav også genlyd i Danmark, og det blev den direkte anledning til en konstitutionel nyskabelse i form af rådgivende stænderforsamlinger, der fik til opgave at rådgive kongen i vigtige lovgivningsmæssige spørgsmål (figur 6). Den direkte anledning til oprettelsen af disse provinsofforsamlinger var, at Frederik VI som følge af de aktuelle uroligheder i Tyskland så sig nødsaget til at indfri et løfte afgivet på Wienerkongressen i 1815 om at indføre en stænderforfatning i Holsten, der indtog en dobbeltstilling både som del af det oldenborgske statssystem og medlem af Det tyske Forbund. For at undgå at rippe op i det altid ømtålelige forhold mellem Slesvig og Holsten bestemte kongen ved lov af 28. maj 1831, at der foruden i Holsten også skulle oprettes stænderforsamlinger for Slesvig, for Nørrejylland og for øerne, altså i alt fire forsamlinger dækkende hele riget. Historisk set var der tale om en moderniseret udgave af den ældgamle stændermødeinstitution, som senest havde været i funktion i efteråret 1660, hvor stænderne endte med at gøre Frederik III til arvekonige og dermed banede vej for enevælden.

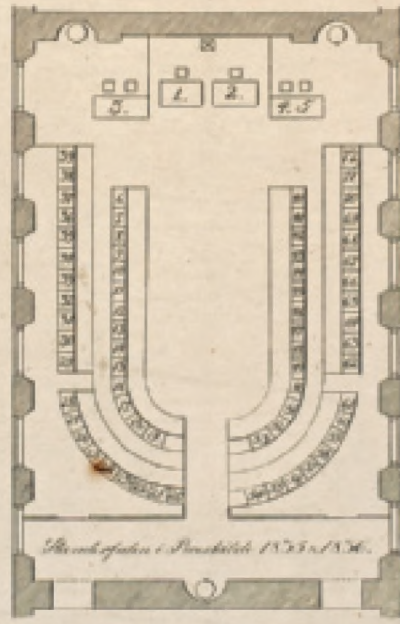
De fire rådgivende stænderforsamlinger trådte første gang sammen i 1835, og selv om der udtrykkeligt var tale om rådgivende forsamlinger, hvis råd kongen ikke nødvendigvis behøvede at følge, var der alligevel tale om et gennembrud i den forstand, at der for første

Stænderforsamlingen i Roskilde 1855 & 1856

1. Den Kongl. Commisarius Compendiarium Orsted.
2. Præsidenten, Professor Schouw.
3. Plads for de Embedsmænd, der maatte vordes den
Kgl. Commisarius tilførdnede.
/ Etatsraad Borch /
- 4 & 5. Forsamlingens Secrelaire
Justitsraad Poulsen og Procurator Nyje.

6. Procurator Schmeil
7. Kammeraad Looft
8. Procurator Alfeng
/ Stenbock - Kaufman /
9. Procurator N. P. Sch.
10. Paratommester Riber
11. Foged H. C. Mathiasen
12. Foged H. C. Mathiasen
13. Justitsraad Søren
14. Advokat Carl Just.
15. Gens. Alfskjold Laurvig.
16. Procurator Langkilde
17. Cancelliarraad Høegsted
18. Advokatraad Niels Nilsen
19. Gens. Looft
20. Laurid. Rørch.
21. Advokat Rørch.
22. Procurator Marchmann
23. Professor Niels Knudsen
24. Procurator Høegsted
25. Gens. Looft
26. Præsidentraad Christensen
27. Gens. Knudsen
28. Cancelliar Høegsted
29. Agent Hammerich
30. Agent Vang
31. Cancelliarraad Høegsted
32. Capitulantraad Rørch.
33. Procurator Looft
34. Gens. Math. J. Mathiasen
35. Advokat Gens. Nilsen
36. Advokat Gens. Nilsen
37. Advokat Gens. Nilsen
38. Gens. Nilsen
39. Kammeraad Nielsen
40. Advokat Gens. Nilsen
41. Advokat Gens. Nilsen
42. Advokat Gens. Nilsen
43. Advokat Gens. Nilsen
44. Advokat Gens. Nilsen
45. Advokat Gens. Nilsen
46. Advokat Gens. Nilsen
47. Advokat Gens. Nilsen
48. Advokat Gens. Nilsen
49. Advokat Gens. Nilsen
50. Advokat Gens. Nilsen
51. Advokat Gens. Nilsen
52. Advokat Gens. Nilsen
53. Advokat Gens. Nilsen
54. Advokat Gens. Nilsen
55. Advokat Gens. Nilsen
56. Advokat Gens. Nilsen
57. Advokat Gens. Nilsen
58. Advokat Gens. Nilsen
59. Advokat Gens. Nilsen
60. Advokat Gens. Nilsen
61. Advokat Gens. Nilsen
62. Advokat Gens. Nilsen
63. Advokat Gens. Nilsen

40. Foged H. C. Mathiasen
41. Advokat Gens. Nilsen
42. Foged H. C. Mathiasen
43. Advokat Gens. Nilsen
44. Advokat Gens. Nilsen
45. Advokat Gens. Nilsen
46. Advokat Gens. Nilsen
47. Advokat Gens. Nilsen
48. Advokat Gens. Nilsen
49. Advokat Gens. Nilsen
50. Advokat Gens. Nilsen
51. Advokat Gens. Nilsen
52. Advokat Gens. Nilsen
53. Advokat Gens. Nilsen
54. Advokat Gens. Nilsen
55. Advokat Gens. Nilsen
56. Advokat Gens. Nilsen
57. Advokat Gens. Nilsen
58. Advokat Gens. Nilsen
59. Advokat Gens. Nilsen
60. Advokat Gens. Nilsen
61. Advokat Gens. Nilsen
62. Advokat Gens. Nilsen
63. Advokat Gens. Nilsen

gang i enevældens historie var skabt et institutionelt forum for offentlig opinionsdannelse, som kongemagten ikke i længden kunne sidde overhørig. I egen selvforståelse baserede den sene enevælde jo som nævnt væsentligt sin legitimitet på kongens rolle som folkeviljens fortolker og eksekutor, og i det lys var det vanskeligt selv for en formelt magtfuldkommen konge at sidde meningstilkendegivelser fra stænderforsamlingerne overhørig.

At Frederik VI selv opfattede sig som landsfaderen, hvis egentlige rolle var at tolke folkets vilje, fremgik på en pudsig måde af hans senere så berygtede »Vi alene vide«-svar fra februar 1835 på en protestadresse mod en planlagt indskrænkning af trykkefriheden. I hans skriftlige svar til den protesterende gruppe hed det bl.a.:

Ligesom Vor landsfaderlige Opmærksomhed stedse har været henvendt paa at bidrage Alt, hvad der stod i Vor kongelige Magt, til at virke for Statens og Folkets Vel, saaledes kan heller Ingen uden Vi alene være i Stand til at bedømme, hvad der er til Begges sande Gavn og Bedste.

Det er just denne passage, som af en nationalliberal sam- og eftertid er blevet sammenfattet i »Vi alene vide«-sentensen og dermed udlagt som udtryk for overmodig kongelig magtfuldkommenhed. Læst i sin helhed er passagen imidlertid næppe udtryk for utidigt kongeligt magtstræb, men blot for, at Frederik VI insisterede på sit monopol på at fortolke det danske folks fællesvilje og følgelig opfattede forvaltningen af dette som det egentlige legitimationsgrundlag for sin enevoldsmagt. For Frederik VI var kongemagten at ligne med en myndig familiefader, som nok lytter til medlemmerne af sin husstand, men i sidste ende selv må træffe de beslutninger, der efter hans vurdering er mest til gavn for helheden.

FIGUR 6. Samtidig heliogravure fra møde i Østifternes stænderforsamling 1835 og 1836. Forsamlingens møder blev holdt i salen i Palæet i Roskilde. Ved bagvæggen ses midtfor en buste af Frederik VI. Til venstre for denne sidder A. S. Ørsted, der var kongelig kommissarius, og til højre forsamlingens præsident, professor J. Fr. Schouw. Forsamlingens 70 medlemmer sad i to hesteskoformede rækker foran podiet. For samtiden var det bemærkelsesværdigt, at medlemmerne bænkedes sig uden hensyn til rang og stand, og som udtryk for de nye tider blev det fremhævet, at forsamlingen omfattede seks sognefogeder og lige så mange grever. Med stænderforsamlingerne skabtes for første gang et offentligt forum for institutionaliseret politisk debat i Danmark på tværs af standsgrænser, hvilket fik væsentlig betydning for udviklingen i retning af demokrati. Foto: Det Kongelige Bibliotek.

Vejen til det konstitutionelle monarki

Allerede på dette tidspunkt var klokken dog så småt begyndt at falde i slag for denne patriarkalske opfattelse af kongemagten. Stænderforsamlingerne var ét symptom på, at den stod for fald. Dødsklodderne over det enevældige system begyndte for alvor at ringe, da Orla Lehmann i 1842, under indtryk af de voksende modsætninger mellem dansk og tysk i grænselandet, formulerede den såkaldte Ejderpolitik, som sigtede imod helt at udskille de tyske hertugdømmer Holsten og Lauenborg af det danske monarki og indlemme Slesvig fuldstændigt i kongeriget. Det var en politik, som for første gang formulerede et fælles mål for de liberale og nationale bevægelser, nemlig at skabe et borgerlig-liberalt demokrati inden for rammerne af en rent dansk nationalstat. Dermed var den nationalliberale bevægelse grundlagt. Med et solidt greb om den offentlige opinion, således som den kom til udtryk på stænderforsamlingerne og i den stadig mere højroste trykte presse, eroderede bevægelsen gradvist enevældens legitimitet, og i 1848 tvang den styret endeligt i knæ ved – under trussel om at gribe til »fortvivlelsens selvhjælp« – at fremtvinge det systemskifte, der forvandlede kongen fra absolutistisk til konstitutionel og året efter satte den demokratiske grundlov i stedet for Kongeloven som landets forfatningsmæssige grundlag.

Det blev de sidste to konger af den oldenborgske slægt – Christian VIII (1839-1848) og Frederik VII (1848-1863) – som kom til at præsidere over denne udvikling, der alt efter synsvinkel kan betegnes som enevældens døds-kamp eller folkestyrets fødselsveer. Da Christian VIII i 1839 efterfulgte Frederik VI på tronen, blev han af de liberale kræfter hilset velkommen med store forventninger. De erindrede endnu, hvorledes han under navn af prins Christian Frederik i Norges skæbnestund i 1814 havde stillet sig solidarisk med det liberale norske borgerskab i et – ganske vist udsigtsløst – forsøg på at undgå unionen med Sverige og grundlægge et selvstændigt borgerlig-liberalt norsk monarki under hans ledelse. Skønt arving til enevoldstronen så de derfor i ham en allieret, som de mente ville arbejde for en fri forfatning.

De skulle imidlertid snart blive skuffede. I modsætning til, hvad de troede, havde Christian VIII aldrig næret ægte liberalistiske sympatier og var på ingen måde demokrat. Tværtimod følte han sig stærkt forpligtet på den enevældige arv, som han var sat til at forvalte, og var opsat på at videreføre den nogenlunde uforandret. Det fremgik alene af, at han som den sid-

ste af enevoldskongerne lod sig salve ved en stort anlagt ceremoni i Frederiksborg Slotskirke – den enevældige kongemagts helligste sted – for på denne måde at understrege, at han var Herrens udvalgte (figur 7). Og det fremgik også af det valgspog, som han tog ved tronbestigelsen. Det lød *Gud og fædrelandet* – hvorved han forankrede sin kongemagt både i den ældre teokratiske legitimering og i den folkelige legitimitet, som både hans farbroder, Christian VII, og hans fætter, Frederik VI, havde påberåbt sig. Han tilkendegav med valgspoget, at hans kongemagt udsprang fra Gud, men at han fra denne position også ønskede at tjene fædrelandet – hvormed han i lighed med Christian VII mente den multinationale Helstat. Med et sådant udgangspunkt kunne Christian VIII aldrig blive en støtte for de liberale kræfter, og hans korte regeringstid 1839-1848 blev derfor én lang – og tidvis bitter – retrætekamp, hvorunder det enevældige system efterhånden kom til at stå mere og mere frontalt over for den fremadstormende nationalliberale bevægelse, der med stigende selvsikkerhed og sejrbevidsthed satte den enevældige kongemagt under pres.

I de sidste par år af sin regeringstid syntes han dog i stigende grad indstillet på at bøje sig for det tilsyneladende uundgåelige, nemlig den demokratibølge, der i disse år med stor kraft skyllede ind over Europa og også gav tydelig genlyd i den danske konges riger og lande, ikke mindst i Hertugdømmerne. Efter flere tilløb overdrog kongen således i slutningen af 1847 den statsretskyndige jurist P. G. Bang, som tillige var kongelig kommissarius ved kongerigets stænderforsamlinger, den opgave at udarbejde en samlet betænkning om forfatningsspørgsmålet med frihed til også at ytre sig om forandringer i Kongeloven. Meningen var, at de egentlige forhandlinger om en ændret forfatning på grundlag af Bangs betænkning skulle indledes straks efter nytår 1848; men den 5. januar 1848 blev kongen pludselig alvorligt syg, og det kom derfor ikke til nogen egentlig drøftelse, inden kongen afgik ved døden den 20. januar. Forinden nåede Christian VIII dog den 9. januar at skrive et brev til sin søn og efterfølger, Frederik VII, hvori han indtrængende henstillede til tronfølgeren straks efter sin tronbestigelse at »tilsige det danske Folk og Hertugdømmerne en fælles konstitutionel Forfatning«. På dødslejet indså Christian VIII således, at en indskrænkning af kongens magtfuldkommenhed var blevet en nødvendighed; men han understregede samtidig, at den friere forfatning skulle være fælles for alle rigets dele, og markerede dermed en klar afstandtagen fra de Nationalliberales Ejerdanske program.

FIGUR 7. Christian VIII's højtidelige salving som enevoldskonge i Frederiksborg Slotskirke den 28. juni 1840 var den sidste af sin art i Danmark. Salvingsceremonien fandt sted under udfoldelse af et stort ceremoniel, hvori medvirkede adskillige Elefantriddere og andre højtstående dignitarere. Selve salvingen forrettedes af Sjællands biskop J. P. Mynster, der her ses i gang med ceremonien foran den knælende konge. Blandt tilskuerne til handlingen genkendes N. F. S. Grundtvig, H. C. Ørsted, Adam Oehlenschläger og H. C. Andersen; men for hovedparten af befolkningen forekom hele det pompøse ritual fremmedartet og anakronistisk, hvilket gav sig udtryk i en offentlig latterliggørelse og en folkelig uvilje, der kom til at klæbe ved Christian VIII i resten af regeringstiden. Belært af disse uheldige erfaringer undlod man en tilsvarende ceremoni ved tronskiftet i 1848. Christian VIII's salvingsfest blev dermed enevældens sidste større selvszenesættelse – tiden var i realiteten løbet fra den og dens magtsymbolik. Tegning med lavering af J. V. Gertner. Foto: De Danske Kongers Kronologiske Samlinger, Rosenborg.

Trods de stigende dansk-tyske forviklinger forblev det til det sidste en hjertesag for Christian VIII at holde sammen på hele det rige, som han havde fået i arv, uanset at prisen så skulle være en beskæring af den kongelige magtfuldkommenhed. Selv om hans hjerte bankede stærkt for enevælden af Guds nåde, endte han altså med at prioritere det andet led i valgspoget, *Fædrelandet* – her forstået som Helstaten – højt.

Frederik VII fulgte lydigt faderens anvisninger. Ved sin tronbestigelse den 20. januar 1848 antog han valgspoget *Folkets kærlighed min styrke* som et klart signal om, at han – helt i overensstemmelse med tidsånden – ville basere sin kongemagt på folkets hengivenhed. Og allerede den 28. januar udsendte han et reskript, hvori han annoncerede udarbejdelsen af en fælles for-

FIGUR 8. Danmarks Rigs Grundlov, der blev undertegnet af Frederik VII den 5. juni 1849, kan i lighed med sine efterfølgere bese i sin glasmonter i Folketingets Vandrehal. Grundlovsværket af 1849 hentede især inspiration fra den belgiske forfatning af 1831, men var også påvirket af den norske Eidsvoll-forfatning af 1814. Det forberedende arbejde blev gjort i Den Grundlovgivende Rigsforsamling; men selve lovtæksten skyldes især de nationalliberale ledere, D.G. Monrad og Orla Lehmann. Større grundlovsændringer har siden fundet sted i 1866, 1915 og 1953. I sidstnævnte blev parlamentarismen som gældende statsskik for første gang indskrevet. Foto: Thorkild Jensen.

fatning, der byggede videre på stænderprincippet og dermed overførte formel magt fra kongen til folkevalgte stænderdeputerede.

Disse gradvise indrømmelser fra kongemagtens side blev dog umiddelbart efter blæst over ende af det politiske stormvejr fra februarrevolutionerne ude i Europa, som i løbet af marts 1848 også nåede det danske monarki og bragte det på randen af sprængning. Den 18. marts krævede en forsamling af stænderdeputerede fra begge Hertugdømmer en fælles fri forfatning for både Slesvig og Holsten og Slesvigs optagelse i Det tyske Forbund. To dage senere, den 20. marts, krævede den nationalliberale bevægelse i Danmark på Kasinomødet en fælles fri forfatning for Danmark

og Slesvig. Dermed var fronterne trukket så hårdt op, at der ingen vej var tilbage fra en åben konfrontation mellem den slesvig-holstenske bevægelse og den danske Ejderbevægelse og ejheller mellem de Nationalliberale og den enevældige regering. Resultatet er velkendt. Som resultat af folketøget fra Københavns Rådhus til Christiansborg den 21. marts 1848 erklærede Frederik VII sig som konstitutionel monark og ophævede den følgende dag formelt enevælden. Den 24. marts afviste det nyindsatte såkaldte martsministerium de slesvig-holstenske krav, hvorefter den treårige borgerkrig var en kendsgerning.

Resultatet af dette nærmest revolutionære forløb blev Danmarks første demokratiske forfatning til afløsning af Kongeloven, nemlig Danmarks Riges Grundlov, som fik den nu forhenværende enevældige konges underskrift den 5. juni 1849 (figur 8). Grundloven blev til i skyggen af en krig, der bragte fædrelandet i yderste fare, og blev måske af netop den grund én af tidens mest demokratiske, hvad angår valgbarhed og stemmeret. I den indledende paragraf blev det nye forfatningsgrundlag kort fastslået: »Regjeringsformen er indskrænket-monarkisk. Kongemagten er ar-

velig.« I paragraf 2 blev magtens tredeling efter Montesquieus recept bestemt: »Den lovgivende Magt er hos Kongen og Rigsdagen i Forening. Den udøvende Magt er hos Kongen. Den dømmende Magt er hos Domstolene.« Paragraf 3 beskrev kort forholdet mellem kirke og stat: »Den evangelisk-lutherske Kirke er den danske Folkekirke og understøttes som saadan af Staten.«

Tilsammen beskrev disse tre nøgleparagraffer opsplitningen af det enevældige monarkis centrale ansvarsområder på tre organer, der i princippet var indbyrdes uafhængige og hentede deres legitimitet forskellige steder fra, nemlig den arvebestemte kongemagt, som skulle sikre kontinuitet, den folkevalgte Rigsdag, som legitimerede sig i folket og skulle sikre, at folkeviljen kom til udtryk og omsattes i lovgivning, og endelig de kongeligt udnævnte – men derefter uafsættelige – domstole, som skulle sikre efterlevelse af landets love. Dermed var den suveræne magt endeligt gledet monarkiet af hænde til fordel for et system udtrykkeligt baseret på folkesuveræniteten, og kongemagten var således blevet reduceret til en politisk spiller på linje med Rigsdagen.

Det blev i Grundloven fastslået, at ministrene i deres embedsførelse nu skulle være ansvarlige over for Rigsdagen i modsætning til tidligere, hvor de udelukkende var ansvarlige over for enevoldskongen. Det blev videre fastsat, at ingen lov var gyldig, medmindre den bar kongens underskrift og en ansvarlig ministers kontrasignatur, hvorved systemets legitimering i vælgerbefolkningen endnu engang blev understreget. Grundloven rummede imidlertid også det særkende, at der intetsteds tales om en regering, men blot om kongen og de af ham udnævnte ministre, ligesom der tales om kongen, hvor der i realiteten menes regeringen. Taget for pålydende tillagde Grundloven derfor kongen en væsentlig større politisk magt end den, som Rigsdagen i det følgende var rede til at indrømme ham, og det gav i de følgende 70 år anledning til tilbagevendende konflikter mellem konge og Rigsdag, især dennes andetkammer, Folketinget. I første omgang i forbindelse med den forbitrede forfatningskamp i Provisorietiden, hvor Christian IX – stærkt sekunderet af den konservative konseilspræsident J. B. S. Estrup – insisterede på sin formelle ret til frit at udnævne sine ministre uafhængigt af Rigsdagens politiske sammensætning. Og siden hen, da Christian X i sine første regeringsår trods den formelle indførelse af parlamentarismen ved systemskiftet i 1901 søgte at fastholde kongemagtens rolle som selvstændig politisk aktør. Først efter rystelserne i forbindelse med På-

skekrisen i 1920 opgav kongen denne ambition og transformerede i stedet gradvist monarkiet til det politiske nationale samlingsmærke uden egentlig politisk indflydelse, som også er dets rolle i dag.

Brud og kontinuitet

Dette hastige rids af de enevældige kongers skiftende opfattelser af deres rolle og legitimitetsgrundlag fra 1660 til 1848 understreger klart, at udviklingen kun i beskednen grad var et resultat af tankegods og forhold, der var groet i Danmarks egen have. Alene gennemgangen af de skiftende kongers valgspog – i realiteten et regeringsprogram i kondenseret udgave – afslører, at den danske enevældige kongemagt var særdeles lydhør over for skiftende ideologiske strømninger og bevægelser af mere generel art, tog skikkelse derefter og ofte omsatte dem i praktisk politik på hjemlig grund. I udgangspunktet ideen om det teokratiske kongedømme med tydeligt forbillede i Solkongens, Ludvig XIV's, eksempel, dernæst store bevægelser og ideologier som pietismen og rationalismen med rødder i henholdsvis Tyskland og Frankrig, og siden hen Rousseaus ideer om folkesuveræniteten, den engelske liberalisme og de nationale bevægelser, der endte med, at monarkiet definerede sig som landsfaderligt og fællesviljens forvalter.

Skematisk udtrykt kan man sige, at hvor pilen for enevoldsstyrets legitimitet i udgangspunktet klart pegede opad mod Gud, drejede den i løbet af 1700-tallet en halv omgang, således at den for den sene enevældes vedkommende endte med at pege nedad mod folket – en udvikling, som i hovedsagen var resultatet af ideologiske og politiske påvirkninger ude fra den store verden. Enevælden var i så henseende et system, der i forhold til den ydre verden var både lydhørt og forandringsvilligt og dermed langt fra det forstenede system, som den undertiden har fået skyld for at være.

Det vil på denne baggrund næppe være holdbart at hævde, at enevælden faldt i 1848, fordi der var tale om et forstenet system, som ikke evnede at forandre sig. Enevælden havde altid forandret sig og i undertiden eminent grad evnet at tilpasse sig skiftende tider. Sammenbruddet i 1848 var snarere et resultat af den aktuelle dybe krise, som landet befandt sig i, kombineret med en voksende erkendelse af, at det nye middelklassesamfund, der var ved at vokse frem, krævede andre forvaltere af magten end enevældige monarker med ideologiske rødder i gamle feudale strukturer og i en Kongelov, som afspejlede en for længst svunden virkelighed.

FIGUR 9. »Frederik Folkekær« har fra ryggen af sin hest i tidens løb været vidne til mange folkelige demonstrationer på Christiansborg Slotsplads; her en faglig demonstration formentlig i 1950'erne. Den vellykkede rytterstatue, som udstråler dynamik – kongen slår gavmildt og landsfaderligt ud med hånden, og hesten er i rask trav – blev skabt af billedhuggeren H.V. Bissen og fuldført af sønnen Vilhelm Bissen. Den blev afsløret ved en ceremoni i 1874, som den afdøde konges mangeårige samleverske, grevinde Danner, dog måtte nøjes med at overvære fra et af slottets vinduer, da hendes officielle tilstedeværelse ved selve ceremonien var uønsket. Kongestatuen foran folkestyrets højborg og tæt på byens mest trafikerede strøg er velkendt af enhver københavnere – ja, vel af de allerfleste danskere. Midt i folkevrimmelen står den som et varigt minde over den konge, som ved skæbnens tilskikkelse kom til at præsidere over overgangen fra enevælde til demokrati. Foto: Hakon Nielsen. Det Kongelige Bibliotek.

Disse overvejelser kunne give anledning til at fremhæve den afsluttende pointe, at enevælden i sine sidste faser faktisk langthent havde søgt at tilpasse sig det nye borgerlige samfund og dets ideologier. Selv om overgangen fra enevælde til demokrati i 1848 tilsyneladende kom med revolutionær pludselighed, var der måske derfor i grunden ikke tale om det afgørende brud med fortiden, som man kunne få indtryk af ved blot at sammenligne Kongelov og Grundlov. Den sene enevælde havde som nævnt allerede længe opfattet sig som fortolker og forvalter af folkeviljen, og allerede fra slutningen af 1700-tallet forstod styret sig selv som det egentlige og højeste udtryk for den almene folkevilje, der således blev den endelige legitimation for regimet. Dette var et udtryk for, at enevældens selvforståelse i takt med den almene europæiske udvikling havde fjernet sig så langt fra Kongelovens højstemte absolutistiske formuleringer, at disse efterhånden klingede hult og i stigende grad virkede indholdsløse.

Med Grundloven af 1849 skabtes der nok en ny institution – Rigsdagen – hvorigennem folkeviljen kunne finde udtryk inden for formaliserede rammer, samtidig med at kongens frihed til at fortolke denne blev begrænset. Men når det kommer til stykket, var der egentlig ikke tale om nogen afgørende eller principiel ændring i selve legitimationsgrundlaget for statens magtudøvelse. Grundlaget var stadig folkeviljen, blot under ændrede institutionelle former. Denne grundlæggende kontinuitet er formentlig en del af forklaringen på, at den såkaldte revolution forløb så forholdsvist smertefrit og ikke oplevedes som et definitivt brud med fortiden – heller ikke af kongen, der uden nævneværdig modstand opgav sin enevældige status. Tværtimod vandt han siden hen stor folkeyndest som Grundlovens giver og endte faktisk med trods sin noget særprægede personlighed at gå over i historien som Frederik Folkekær – et smukt eftermæle for den sidste fødte enevoldsmonark og den sidste konge af den oldenborgske stamme (figur 9).

Note

Da dette bidrag er et forsøg på en samlet tolkning af allerede velkendt stof, har jeg fundet det overflødigt at forsyne teksten med et egentligt noteapparat. I stedet bringes i denne afsluttende note en samlet redegørelse for, hvilket kilde- og litteraturgrundlag teksten hviler på.

Citaterne fra Kongeloven stammer fra A. D. Jørgensens tekstkritiske udgave af denne, *Kongeloven og dens Forhistorie. Aktstykker udgivne af de under Kirke- og Undervisningsministeriet samlede Arkiver*. København 1886 (reprografisk genoptryk 1973),

mens de gengivne passager fra 1849-grundloven hidrører fra Jens Himmelstrup og Jens Møller: *Danske Forfatningslove 1665-1953*. 2. Udg. København 1958. »Vi alene vide«-udtalelsen kan læses i sin helhed i *Collegialtidende* under datoen 28. februar 1835, men findes også gengivet i uddrag i forskellige udgaver af *Bevingede ord*. Ordlyden af kongernes valg-sprog stammer fra Merete Harding m.fl. (red.): *Danmarks konger og dronninger*. København 2004, s. 25, hvorfra også de spredte karakteristikker af de enkelte konger er hentet.

Beskrivelsen af Dannebrogordenens omlægning i 1808 bygger på Tage Kaarsteds fremstilling i Mogens Bencard og Tage Kaarsted (red.): *Fra korsridder til ridderkors. Elefantordenens og Dannebrogordenens historie*. Herning 1993. Et kort overblik over udviklingen i de europæiske ideer og politiske strømninger i den behandlede periode foreligger i Knud J. V. Jespersen: *Stat og nation. Den europæiske civilisation 1500-1900*. Odense 1999. Tolkningerne af landboreformerne og Indfødsretsloven er baseret på Knud J. V. Jespersen: *Historien om danskerne 1500-2000*. København 2007, samt Ole Feldbæks store bidrag om Fædreland og indfødsret i Ole Feldbæk (red.): *Dansk identitetshistorie*, bind 1. København 1991. Begrebet »den opinionsstyrede enevælde« udmøntedes af den norske historiker Jens Arup Seip i artiklen »Teorien om det opinionsstyrte enevælde«, (*Norsk Historisk Tidsskrift*, bind 38, 1958, s. 397-463. Stændertiden og martsbegivenhederne i 1848 er indsigtfuldt behandlet af Vagn Skovgaard-Petersen i Gyldendals universitetslærebog i Danmarks historie, bind 5, *Tiden 1814-1864*. København 1985. De rådgivende stænderforsamlinger, Grundloven af 1849 og den nationalliberale bevægelse er alle kanonpunkter i regeringens officielle *Demokratikanon*. København 2008, hvori også er optaget en række af de inden- og udenlandske begivenheder og filosofiske strømninger, som skabte grundlaget for det moderne demokrati, men tillige bidrog til at forandre enevældens selvforståelse, således som det er beskrevet i ovenstående bidrag.